„Nem volt egyéb, mint a fékevesztett tömeg rablási és pusztítási vágyának kielégítése”

A hétköznapi erőszak okai és áldozatai Szabolcs vármegyében (1918)

Kosztyó Gyula

A levéltári iratokban az 1918 őszi erőszakos események számos formájára találhatunk példát Szabolcs vármegyére vonatkozóan. A spontán lövöldözéstől kezdve, az olykor tömeges, máskor egyénileg elkövetett fosztogatáson, lopáson át, a kegyetlen gyilkosságig minden megtörtént. Az is állandó jelenség lett, hogy a közigazgatás ellehetetlenülése miatt a zsidóság megfélemlítésnek és fizikai bántalmazásnak volt kitéve. Az erőszakos események forgatókönyve szinte minden esetben azonos volt: a hazatért frontkatonák a magukkal hozott fegyvereikkel lefegyverezték, máshol elüldözték a karhatalmat, majd kifosztották az üzleteket. Ezt követte a magyar közigazgatás helyi szereplőinek a megfenyegetése, megalázása, fizikai bántalmazása. A nagybirtokosok is a népi düh célpontjába kerültek, néhol fizikai bántalmazást szenvedtek, máshol vagyonuk teljes pusztítását kellett végignézniük.

Az erőszak típusai, okai

1918 végén az elszabaduló erőszaknak komplex okai voltak Szabolcs vármegyében (is), amelyek sokszor erősítették egymás hatását is. Az elkeseredett alaphangulat az ország e keleti részén is csakúgy, mint az ország többi pontján, a lakosság háború alatti elszegényedésében, illetve a hazatért frontkatonák ebből fakadó dühében keresendő. Leggyakrabban spontán tört ki az erőszak, amit a „*törvény ereje megszűnt*”[1] szóbeszéd sajátságos lakossági értelmezése okozott. A spontán erőszakos események sokszor italozás közben kezdődtek. Máskor politikai indoka is lehetett az agressziónak, a szociáldemokrata agitáció formájában. A sokszor ittas állapotban elkövetett erőszakos cselekményeket a „*törvény ereje megszűnt*”[2] szóbeszéd sajátságos lakossági értelmezése és a szociáldemokrata agitáció indukálta.

A Szabolcs vármegyén végigsöprő erőszakhullám egyik oka – amit a korabeli vármegyei közigazgatás is elismert – a rossz szociális közállapot volt, amely főleg a megélhetési problémák, a háborús elszegényedés, élelmiszerhiány, közellátási gondok formájában éreztette hatását

[1] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 52–57. A nyírbátori járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 30.

[2] Uo.

a mindennapokban. Hasonlókat említett a tiszadadai községi bíró is,[3] csakúgy, mint a szakolyi jegyző. Utóbbi községben a katonák, a kereskedők, nagybirtokosok, közigazgatási személyzet kifosztását így indokolták „*[…] míg ők* [a katonák – megj. K. Gy.] *a fronton harcoltak, családjuk itthon nyomorgott*".[4] Olchváry Pál, a dadai felső járás főszolgabírója is a hosszú háborúban *„elfáradt s nagyobb részt elszegényedett*" lakossági állapotokat tette felelőssé.[5] Balsán is az élelmiszerhiány miatt raboltak a katonák, illetve a hozzájuk csapódott helyiek.[6] Kisvárdán a hazatért katonák törték fel az üzleteket és adták át azok élelmiszer- és ruhakészletét a nincsteleneknek, mondván: „*eleget éheztek már idehaza és eleget nélkülöztetek ruhában és cipőben*".[7] A nagykállói jegyző is egyértelműsítette visszaemlékezésében, hogy a katonák kedvezőtlen hangulata a „*[…] hosszú ideig tartó háború, a háború végén a nélkülözések, nevezetesen a rossz ellátás, ruházat tekintetében felmerült kifogások, a harctéren való veszteségek*" miatt alakult ki.[8] Tiszaeszláron is a nélkülözés „*volt az előkészítője*" a rendbontásoknak.[9]

A hazatért katonák családtagjaikat kiábrándító szociális helyzetben találták, ami dühöt okozott és ez fűtőanyaga lett az erőszaknak, 1918. december végéig váltakozó intenzitással. E felgyülemlett feszültség levezetését jelentette számukra az erőszak, amit a katonai fegyelem felbomlása is nagyban segített. „*Nyíregyháza város helyőrsége az éjjel laktanyát, szökve elhagyta. Vasútállomáson csapataikat elhagyott katonák fosztogatnak, magukkal hozott fegyvereikkel lövöldöznek a városban*" – írta Mikecz Dezső alispán november elején.[10] Az alispán a belügyminiszternek is jelentett, akit kért, hogy rendelje el a statáriumot, mivel a „*katonaság szétszéledt fegyverüket szintén magukkal vitték és pusztítanak*".[11] Vármegyeszerte ez volt a tapasztalat. Tiszalökön,[12] Tiszadobon,[13] Újfehértón „*szétzüllesztve*",[14] „*elhagyva állomáshelyeiket*", Taktakenézben[15] „*a szétzüllesztett hadsereg egyes elszéledt, az állomásról átutazásban lévő tagjai*"[16] fegyverrel a kézben tértek haza és önkényesen lövöldöztek. Szakoly községben a ketrecből kiszabadult vadhoz hasonló dühhel

[3] Uo. 97a. A tiszadadai község bírójának jelentése az 1918-as és 1919-es eseményekről. 1920. augusztus 6.

[4] Uo. 85–90. A szakolyi jegyző jelentése az 1918-as és 1919-es eseményekről. 1920. augusztus 20.

[5] Uo. 37–44. Olchváry Pál dadai felső járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 16.

[6] MNL OL K 803. 606. f. 3. 47. ő. e. I. kötet. 59. A dadai felső járás távirata a debreceni csendőrkerületi parancsnoksághoz tűzharcokról. 1918. november 6.

[7] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 45–49. A kisvárdai járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 21.

[8] Uo. 77–79. A nagykállói jegyző és bíró jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 22.

[9] Uo. 104–163. A tiszaeszlári jegyző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. július 20.

[10] MNL OL K 803. 606. f. 3. 47. ő. e. I. kötet. 1. Mikecz Dezső alispán távirata a Nemzeti Tanácshoz a nyíregyházi forradalom eseményeiről. 1918. november 2.

[11] Uo. I. kötet. 15. Mikecz Dezső alispán távirata a belügyminiszterhez a statárium elrendeléséről. 1918. november 2.

[12] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 166–167. A tiszalöki körjegyző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. július 19.

[13] Uo. 102–103a. A tiszadobi jegyző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. július 27.

[14] Uo. 168–169. Az újfehértói jegyző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 19.

[15] 1950 előtt Szabolcs megyéhez tartozott.

[16] Uo. 91–94. A taktakenézi körjegyző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. július 28.

raboltak a katonák, akik – a körjegyző szerint – négy év óta állandó, szigorú fegyelem alatt álltak és ez a háborús vereségkor megszűnt.[17]

A civil lakosságban is forrt a harag. Ők a háború alatt elszenvedett sérelmekért akartak boszszút állni. Sok esetben a fentebb leírt, katonai „rásegítéssel" vette kezdetét a szabadrablás, azonban arra is volt példa – igaz kis számban –, hogy civilek vezetésével, spontán módon szabadultak el az indulatok egy-egy településen. Az egyik Biriben lévő gazdaságban dolgozó 20 orosz hadifogoly katona például csak azután kezdett fosztogatásba, miután megtudták, hogy Nyíregyházán fosztogatnak, és ők is „*kedvet kaptak*" hozzá.[18] A rögtönzött erőszakos események közvetett oka leggyakrabban az alkohol volt, pontosabban az abból következő részegség. Nyíregyházán,[19] Biri községben is a borozás, részegség torkollt rendzavarásba.[20] Bököny község kocsmájában katonák és helyiek iszogattak, majd amikor már lerészegedtek, fizetés helyett fosztogatásba kezdtek.[21] Balkányban a katonák „*a módosabb emberek*" italkészletét lopták el, itták meg, majd ezt követően fosztották ki az összes üzletet,[22] csakúgy, mint Balsa községben.[23] Rakamazon és Timáron a zavargásokért is „*ittas állapotban*" lévő helyiek voltak a felelősek.[24] Nyírbakta vonzáskörzetében a megbízhatatlan elemekből[25] toborzott nemzetőrök voltak állandóan részegek, akik bort rekviráltak a civil lakosságtól házról házra járva.[26] A közigazgatás mindent elkövetett, hogy az alkoholfogyasztást korlátozza, a lerészegedés lehetőségét pedig a nullára csökkentse. Ebből kiindulva Mikecz Dezső alispán már november 3-án szesztilalomra utasította a járási főszolgabírókat. Ennek keretei között az összes italmérő helyet be kellett zárni, az ott lévő szeszkészleteket pedig ki kellett önteni.[27] A források töredékessége miatt nem tudjuk, hogy minden járási főszolgabíró végrehajtotta-e az alispáni utasítást. Ahonnan viszont maradtak fenn levéltári iratok, ott a közigazgatás erélyes fellépése tapasztalható, vagyis a szeszkészleteket tényleg megsemmisítették. Gáván a járási főszolgabíró november 3-án bezárt minden kocsmát, a pálinkakészleteket pedig egyszerűen kiöntette.[28]

Ambivalens annak a megítélése, hogy az 1918 őszi erőszakhullám kialakulásában szerepet játszott-e a szociáldemokrata agitátorok tevékenysége. Az ellentmondásos helyzet a források egymásnak is ellentmondó narratíváinak a számlájára írható. A korabeli sajtó például kifejezetten üdvösnek tekintette a falvakat járó szociáldemokrata agitátorok munkáját, akik hozzájárultak a rend

---

[17] Uo. 166–167. A tiszalöki körjegyző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. július 19.

[18] Uo. 65. Biri jegyzőjének jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 25.

[19] Rend van a városban. *Nyírvidék* XXXIX: 251. 1918. november 4. 2.

[20] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 65. Biri jegyzőjének jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 25.

[21] Uo. 66–67a. Bököny község bírójának jelentése az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 27.

[22] Uo. 62–64. A balkányi főjegyző jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 11.

[23] MNL OL K 803. 606. f. 3. 47. ő. e. I. kötet. 59. A dadai felső járás főszolgabírójának távirata a debreceni csendőrkerületi parancsnoksághoz tűzharcról. 1918. november 6.

[24] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 37–44. Olchváry Pál dadai felső járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 16.

[25] Személyük, társadalmi összetételük nem ismert.

[26] Uo. 50–51. A nyírbaktai járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 18.

[27] MNL OL K 803. 606. f. 3. 47. ő. e. I. kötet. 7. Mikecz Dezső alispán utasítása a tiszalöki járási főszolgabírónak a szesztilalom elrendeléséről. 1918. november 3.

[28] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 37–44. Olchváry Pál dadai felső járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 16.

helyreállításához azzal, hogy „*beszéltek a néphez, ahol a szocialista eszméket, a nyugalomnak, rendnek és a munkának a magvát elhintették*”.[29] A korabeli helyi közigazgatás teljesen másként ítélte meg az agitátorok tevékenységét. Olchváry Pál, a dadai felső járás főszolgabírója egyenesen az erőszakos események megindítóinak nevezte őket.[30] Sőt a főszolgabíró szerint a járás területén a propagandán kívül a megfélemlítés eszközét is bevetették befolyásuk növelése érdekében. Hasonlóan vélekedett a nyírbátori járási főszolgabíró is, aki szerint „*szélsőséges irányba lengett ki a szervezkedés*” és a bérek indokolatlanul magas, 200%-os emelését követelték, ami a közhangulat felkorbácsolását eredményezte, nem pedig a lecsillapítását.[31] Máshol az agitátorok élelmiszerosztást sürgettek, miközben ennek biztosítása jelentette a legnagyobb munkát a közigazgatásnak,[32] vagyis a tevékenységük a magyar közigazgatás ellen hatott.

Az agitációjuknak két csapásiránya volt: a vallás- és nagybirtok-ellenesség. Ez azon túl, hogy nem kedvezett a közhangulat konszolidációjának, a közigazgatás gyanakvását is felkeltette, „*kommunista aknamunkának*” tekintették.[33] De a lakossági fogadtatása sem volt egyöntetű, mert előfordult, hogy egy-egy vallásosabb községben nem tolerálták az Istent, a papokat és a templomot gyalázó beszédeket, és így fordulhatott elő az, hogy az agitátor „*kénytelen volt a hallgatóság fenyegetése elől menekülni*” egy-egy településről.[34] A nagybirtokellenes felszólalások tartalmi lényege az ingyenes földosztás volt, ami így néhol ideiglenesen megragadta a szegény társadalmi rétegek figyelmét, számukra reményt adott egyéni egzisztenciájuk gyors javulására.[35]

Az erőszak szervezői és elkövetői

A Szabolcs vármegyében kitört lakossági erőszakhullámnak nem voltak – legalábbis a rendelkezésre álló források alapján jelenleg így látjuk – helyi vezetői, szervezői sem központi ideológiája. Az erőszak spontán elindítója, irányítója leggyakrabban néhány a frontról hazatért dühös katona volt, akihez általában hozzácsapódott a település elszegényedett lakossága. A katonák erőszakos tetteiket családjuk rossz szociális helyzetével magyarázták. A legáltalánosabb magyarázat ez volt: „*vegyétek el az uraktól azt, amit a háború alatt családjaitoktól megvontak*”.[36]

A hazatérő katonák a legtöbb esetben csapatokba verődve fogtak hozzá a rabláshoz, nem vegyülve civilekkel. „*Az 1918 év október végén a hazatérő katonák közt idegen nyugtalanság volt észlelhető, állandóan csoportosultak, polgári elemet maguk közül kiküszöbölve, az volt látható rajtuk, hogy valamit terveznek*” – emlékezett vissza a balkányi főjegyző.[37] Nyíregyházán is 4–5 fős

[29] Szocialista gyűlések a vármegyében. *Nyírvidék* XXXIX: 276. 1918. december 3. 2.

[30] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 37–44. Olchváry Pál dadai felső járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 16.

[31] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 52–57. Olchváry Pál dadai felső járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 30.

[32] Uo. 70. Ismeretlen szerző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről Buj községben (a jelentés sérült állapotban maradt fenn, így nem megállapítható a keltezés pontos ideje).

[33] Uo. 77–79. A kállósemjéni jegyző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről.1920. augusztus 19.

[34] Uo. 85–90. A szakolyi körjegyző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 20.

[35] Uo. 91–94. A taktakenézi körjegyző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. július 28.

[36] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. 85–90. A szakolyi jegyző jelentése az 1918-as és 1919-es eseményekről. 1920. augusztus 20.

[37] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 62–64. A balkányi főjegyző jelentése Szabolcs vármegye alispánjához az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 11.

katonabanda lövöldözése borította fel a város nyugalmát.[38] November 2-án Polgár községben fél tucat fegyveresen hazatért katona kezdte meg és hajtotta végre az üzletek teljes kirablását.[39] Más esetekben komoly bandákba tudtak verődni a rebellis elemek, nyilván ott, ahol erélyes karhatalom nem funkcionált. Tornyospálcán például 35,[40] Demecserben 50,[41] Szabolcs községben már nagyobb, 60 fős banda garázdálkodott.[42]

Az is előfordult, hogy a katonák féktelen rablásaihoz csatlakozott az adott település elszegényedett lakossága is. Ezekben az esetekben akár több mint 100 fős, felfegyverzett tömeg is összeverődött, mint ahogy az történt Kisvárdán.[43] A fosztogató civil lakosság különböző magyarázatokkal indokolta tettét. Balkányban a ruha- és élelemhiány késztette arra a nőket, hogy csatlakozzanak a fosztogató katonákhoz.[44] De a megyeközpont sem volt ez alól kivétel, ahol november 1-jén „*minden percben vittek be a városháza udvarára rabolt holmival katonát, asszonyt, csavargókat*”.[45] Büdszentmihály községben is a nők hordták szét a boltok élelmiszerkészletét.[46] A tiszaeszlári jegyzői hivatalban az őrlési engedélyre várakozó nők és gyerekek szemrebbenés nélkül csatlakoztak a katonák által kezdett rabláshoz. „*Szomorúan kell megvallani ebben a munkában* [értsd rablásban – megj. K. Gy.] *kb. 15 perc múlva a község munkában nem lévő különösen nő és gyermek lakossága részt vett*” – írta visszaemlékezésében a tiszaeszlári jegyző.[47] Igazán elemükben érezhették magukat az anarchia tetőfokán a „*rovott múltú*”-ak, a „*részeg forradalmárok*”, „*a rosszra könnyen hajlók*”, a „*kétes egzisztenciájúak*”, a „*jelentéktelen suhancok*”. Távlati céllal nem rendelkeztek, fő motivációjuk az lehetett, hogy a kocsmáros borától lerészegedjenek, és miután a boltok élelmiszerkészletét felélték, a nagybirtokosok vadjaiból még pár napig „dőzsöltek”, majd egyszerűen hazamentek. „*Hazatért katonák, jelentéktelen suhancok gróf Andrássy Géza tulajdonát képező borból lecsapoltak vagy harminc hektót. A bor élvezése közben és után végezték munkájukat, mely abból állott, hogy a vezető embereket szidalmazták, tettleg azonban senkit nem bántalmaztak. A részegséggel együtt azután megszűnt ez is*” – írta erről a taktakenézi körjegyző.[48]

Az erőszak áldozatai

A zabolázhatatlan erőszak célpontja elsősorban a közigazgatás, illetve a zsidóság volt. Sajnos nem tudjuk pontosan, hogy Szabolcs vármegyében hány jegyzőnek kellett elhagynia a szolgálati

[38] MNL SzSzBVL V. 77. c. 578. doboz. 2591/1948. Bencs Kálmán polgármester jelentése az alispánnak a Nyíregyházán tapasztalt zavargásokról. 1918. november 20.

[39] MNL OL K 803, 606. f. 3. 47. ő. e. I. kötet. 12. Polgár község bírójának távirata Szabolcs vármegye alispánjához karhatalom kirendeléséről. 1918. november 2.

[40] Uo. I. kötet. 22. A felső tiszai járási főszolgabíró távirata a budapesti Nemzeti Tanácshoz az erőszakos eseményekről. 1918. november 3.

[41] Uo. I. kötet. 43. A nyíregyházi csendőrszárny parancsnokság jelentése tűzharcról a debreceni csendőrkerületi parancsnokságról. 1918. november 4.

[42] Uo. I. kötet. 28. A dadai felső járási főszolgabíró távirata az alispánhoz karhatalom kirendeléséről. 1918. november 3.

[43] Itt 150 főt is meghaladta a fosztogató tömeg létszáma. MNL OL K 46. 605. f. II. 30. 45–49. A kisvárdai járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 21.

[44] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. 62–64. A balkányi főjegyző jelentése az 1918-as és 1919-es eseményekről. 1920. augusztus 11.

[45] A városban. *Nyírvidék* XXXIX: 248. 1918. november 1. 1.

[46] MNL OL K 803. 606. f. 3. 47. ő. e. 35. A büdszentmihályi csendőrőrs távirata a nyíregyházi csendőrszakasz parancsnoksághoz a közbiztonsági helyzetről. 1920. augusztus 4.

[47] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 104–163. A tiszaeszlári jegyző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. július 20.

[48] Uo. 91–94. A taktakenézi körjegyző jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. július 28.

helyét a népharag miatt. Tiszadob jegyzőjét november elején a fegyveresen fosztogató katonák életveszélyesen megfenyegették,[49] ezután nyomban elmenekült.[50] Vencsellőn a tömeg november 2-án estére a jegyző kivégzését ígérte, amit a nyolc gávai polgárőr és két pénzügyőr megjelenése akadályozott meg.[51] Az eszenyi jegyzőre rá is lőttek a katonák, aki nem sérült meg, de menekülnie kellett a községből, miközben a fékevesztett tömeg az üresen maradt lakásában mindent összetört.[52] Szintén elüldözte a lakosság a leveleki, ófehértói, vajai és nyírmadai jegyzőket is.[53] Nagyhalászon és Demecserben már november első napjaiban elmenekültek a jegyzők,[54] akiket a feldühített katonák akartak megölni.[55] Egyedien alakult a kótaji jegyző esete, akit a megszerveződő nemzeti tanács küldött szabadságra, látva a hazatért katonák jegyzővel szembeni ellenszenvét.[56] Bár Bujon nem kellett elmenekülnie a jegyzőnek, de ellene folyamatosan lázítottak, ami pusztán az állandó csendőrjárőr miatt nem csapott át tettlegességbe.[57] A jegyzői kart ért támadások kizökkentették a közigazgatást a megszokott kerékvágásból, főleg a közellátás és anyakönyvezés ügyintézésében merültek fel gondok. „*Az irodák zárva, nyilvántartások hiányában őrlés és élelmezés igazságos kiosztása lehetetlen.* […] *anyakönyvezés szünetel, a közélelmezésre vonatkozólag a legszükségesebb intézkedéseket sem vagyunk képesek a fenti okok miatt ellátni. A panaszok számtalanok, az elégedetlenség nőttön nő s ha iroda vezetésére még a mai napon sem küldetnek ki egy komoly, higgadt és a népet megértő szakavatott egyént, úgy a legfélelmetesebb következményektől lehet tartani*” – vázolta jelentésében a napkori nemzeti tanács elnöke az alispánnak a nem éppen szívderítő kilátásokat.[58] Pedig a közhangulat néhol már így is robbanásközeli állapotban volt, amit egy tiszadadai eset is jól példáz. A községben a havi segély pár napos késése elegendő volt ahhoz, hogy az egyik helyi lakos a hivatali helyiségben halálosan megfenyegesse a jegyzőt: „*azért ment a jegyző Nyíregyházára, hogy ne kelljen segélyt fizetni, elvitte a pénzünket, de megvárjuk az állomáson* s szétszedjük”.[59]

A jegyzők mellett a zsidó kereskedők voltak a népharag másik célpontjai. Vármegyeszerte rendelkezünk információkkal zsidók lakásainak, üzleteinek feltöréséről, kifosztásáról, az izraelit*ák* megfenyegetéséről, fizikai bántalmazásáról, néhol pedig elüldözéséről. A dokumentumokkal igazolható legkorábbi ilyen eset a vármegye központjában zajlott le. Nyíregyházán a tömeg, miután

[49] MNL OL K 803. 606. f. 3. 47. ő. e. VI. kötet. 418. A tiszadobi jegyző távirata Szabolcs vármegye kormánybiztos-főispánjához karhatalom azonnali kirendeléséről. 1918. november 3.

[50] MNL SzSzBVL, IV. 411. 614. doboz. 28493/1918. Tiszadob község jegyzőjének távirata az alispánhoz a községben végbement zavargásokról. 1918. november 5.

[51] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 37–44. Olchváry Pál dadai felső járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 16.

[52] MNL OL K 803. 606. f. 3. 47. ő. e. I. kötet. 22. A felső tiszai járási főszolgabíró távirata a budapesti Nemzeti Tanácshoz az erőszakos eseményekről. 1918. november 3.

[53] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 50–514. A nyírbaktai járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 18.

[54] Csak a Tanácsköztársaság 1919. augusztusi bukása után tértek vissza.

[55] A katonák hozzátartozóinak indoka a jegyzők gorombasága volt, illetve az, hogy – szerintük – szándékosan tartották vissza az élelmiszert. – Uo. 58–59a. A nyírbogdányi járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről (a forrás csak részben maradt fenn). A pontos keltezés ismeretlen a forrás töredezettsége miatt.

[56] Uo. 58–59a. A nyírbogdányi járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről (a forrás csak részben maradt fenn). A pontos keltezés ismeretlen a forrás pusztulása miatt.

[57] Uo. 37–44. Olchváry Pál dadai felső járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 16.

[58] MNL OL K 803. 606. f. 3. 47. ő. e. II. kötet. 109. A napkori nemzeti tanács elnökének távirata Mikecz Dezső alispánnak az erőszakos eseményekről. 1918. november 12.

[59] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 100. A tiszadadai jegyző jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 6.

elegendő erőt érzett magában, a zsidók üzleteiben kezdte a fosztogatást. Feltörték a nagytrafikot, a Stern-féle divatáru és a Blau-féle üzletet, Schwartz Béla ruharaktárát, illetve Kohn Ignác cipőboltját, valamint Lenhorn Sámuel üzletét.[60] November 2-án fegyveres frontkatonák törtek rá Helferson Mórnéra, akinek lakását és üzletét teljesen kifosztották.[61] Vidéken is a zsidó üzletek voltak a rablások fő helyszínei, főleg mert ezek feltörésével juthattak hozzá a „legkönnyebben" a hiányzó élelmiszerekhez, alkoholhoz. Bököny községben is italozással ünnepelték a hazatérésüket a katonák a kocsmában, majd lerészegedve fizetés nélkül akartak távozni. Ezt azonban a korcsma tulajdonosa Klein Lipótné Goldstein Fán nem engedte, a tömeg ekkor nekiesett és agyonverte, üzletét pedig felégette.[62] E tragikus eset után Bökönyben még hat zsidó üzletet, illetve négy zsidó személy lakását rabolták ki.[63] Nyírbátorban Neufeld József és Menyhért üzletét rabolták ki.[64] A nyírbaktai járásban a zavargók kizárólag zsidó boltosokat, kereskedőket, szeszgyártulajdonosokat fosztottak ki.[65] Biriben néhány orosz hadifogoly iszogatás után, vegyülve a helyiekkel teljesen kifosztotta Feiner Lajos szatócsüzletét, illetve Wasserlauf Imre és Weisz Dezső szeszfőző lakását.[66] Azt, hogy az erőszakos italozás végül tragédiába fulladt vagy sem, néha a kocsma, üzlet tulajdonosának higgadtsága határozta meg. Ideális példa erre a tiszaeszlári korcsmárosok esete, amelyet a község jegyzőjének visszaemlékezéséből érdemes hosszabban is idézni: „*A Tiszaeszláron tartózkodó itteni lakos Czigánkó István állandó katonaszökevény vezetése alatt összeverődött kb. 10 ember kik közül kb. 8 ilyen fajta katonaszökevények és elmentek Hartmann Károly korcsmároshoz s bort kértek. Hartmann mind fogadta őket s azt mondta, hogy annak örömére, hogy vége a háborúnak úgymond 10 liter bort fogyasszák el egészséggel. Ezt elfogadták, még meg is köszönték s odébb mentek a másik kocsmához, majd a harmadikhoz itt azonban már erőszakosan léptek fel. Nem kértek, hanem a pince ajtót bezúzva erőszakosan szereztek italt. Délután kettő órakor ittasan kb. 14 emberre felszaporodva ordítva jöttek a Schwartz Samu rőfös és nagykereskedő elé, betörték a vasszekrényt – mert szombat lévén zárva – és behatoltak az üzletbe s annak az áruit hordták és dobálták ki. […] Egy fél óra alatt Schwartz Samunál egész üzlete, háromszobás szépen berendezett lakása teljesen ki lett fosztva, össze lett zúzva, még a cserépkályháját is összezúzták a padlót is felszaggatták.*"[67]

A zsidó kereskedők elleni erőszak indoka a leggyakrabban az volt, hogy összejátszanak a közigazgatással, így katonailag „*felmentve itthon a javakban dúskáltak*".[68]

---

[60] MNL SzSzBVL V. 77. c. 578. doboz. 2591/1918. Bencs Kálmán polgármester jelentése az alispánnak a Nyíregyházán tapasztalt zavargásokról. 1918. november 20.; MNL OL K 46. 605. f. II. 30. 109. A tiszaeszlári jegyző jelentése az 1918-as és 1919-es eseményekről. 1920. július 20.

[61] MNL OL 803, 606. f. 3. 47. ő. e. I. kötet. 42. A büdszentmihályi csendőrőrs jelentése a tiszalöki járási csendőr-parancsnokságnak az erőszakos eseményekről. 1918. november 4.

[62] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. 67–67a. Bököny község bírójának jelentése az 1918-as és 1919-es eseményekről. 1920. augusztus 27.; MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 35–35a. A nyíregyházi csendőrszakasz jelentése a nyíregyházi csendőrszárny-parancsnoksághoz az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. július 31.

[63] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 68–69. A bökönyi bíró jelentése a járási főszolgabírónak az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 27.

[64] MNL OL 803, 606. f. 3. 47. ő. e. II. kötet. 119. Mikecz Dezső alispán távirata a nyírbátori járási főszolgabíróhoz a nemzetőrség igénybevételéről. 1918. november 14.

[65] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 50–51. A nyírbaktai jegyző jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 18.

[66] Uo. 65. A Biri jegyző jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 25.

[67] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 104–163. A tiszaeszlári jegyző jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. július 20.

[68] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. 85–90. A szakolyi jegyző jelentése az 1918-as és 1919-es eseményekről. 1920. augusztus 20.

Nem rendelkezünk pontos információval arról, hogy mekkora volt az 1918 őszi pusztítás értéke Szabolcs vármegyében. Az biztos, hogy több millió koronára rúghatott a kár településenként, ahol olykor üzletek tucatjai váltak a földdel egyenlővé.[69] Az arányok érzékeltetésére azonban van módunk, mégpedig a Rakamazon lezajlott fosztogatásokat követő kárfelmérésből, amit helyszíni kiszállás során Olchváry Pál, a dadai felső járás főszolgabírója készített. A községben 1918. november 2–3. között tombolt az erőszak. Huszonnégy óra leforgása alatt tizenhat[70] korcsmát, üzletet, lakást és egy hitelszövetkezetet tört fel, fosztott ki, zúzott össze a magáról megfeledkezett tömeg. A pusztítás során keletkezett kár értékét Olchváry 84100 koronában[71] összesítette, amelynek 15%-át a készpénz elrablása, 85%-át pedig az okozott anyagi kár[72] tette ki.[73]

Az erőszak leggyakoribb célja a rablá volt, egy-egy tárgy „megszerzése". Ez lehetett élelem, alkohol, ruhanemű, bútorzat vagy egyéb értéktárgy. Zsákmány bármi lehetett, ami a fosztogatónak megtetszett vagy amire szüksége volt, és amit ahelyett, hogy elpusztított volna, egyszerűen ellopott. A legtöbbször az élelmiszer, a ruha és a bor volt ilyen préda, ritkább esetekben a bútorzat, festmény, tűzifa, termény, haszonállat stb. A leggyakrabban élemet raboltak, ami magyarázat lehet arra, hogy miért törtek fel annyi üzletet, boltot. Magánházakból is gyakorta vittek el élelmet a csapatban garázdálkodók. Balkány községben például házról házra járva, – lövöldözés közepette – kényszerítették a tulajdonosokat, hogy élelmiszer- és italkészletüket adják elő nekik.[74] Tiszadobon több millió korona kárt okoztak, amikor 150 hektoliter bort hurcoltak szét. Volt, aki az itt feltört hordóból vödörrel hordta haza a bort és árulta később a piacon.[75] Balkány és Biri községben a módosabbak lakását törte fel a tömeg, ahonnan főleg ruhát loptak el.[76] Néha az is előfordult, hogy termény, máskor haszonállat jelentette a prédát. Tiszadobon a letört, de be nem hordott kukoricát lopták szét pillanatok alatt a helyi uradalomból. Ugyanitt veszett nyoma 26 sertésnek is.[77] Demecserben a fellázadt orosz hadifoglyok loptak el egy tucat juhot és szarvasmarhát.[78] Braun Lajos és Szitány Béla bánházi uradalmából a helyi lakosság 300 mázsa búzát és rozst hordott haza.[79] Nyírbogát, Encsencs, Nyírgyulaj és Piricse községek állat- és terménykészletében a garázdaság több milliós kárt okozott.[80] A nyírbogdányi

[69] A járási főszolgabíró szerint csak Nyírbátorban 35 üzletben keletkezett kár, amit több millió koronára becsült. – Uo. 52. A nyírbátori járási főszolgabíró jelentése az 1918-as és 1919-es eseményekről. 1920. augusztus 30.

[70] Ebből tizenkettő zsidó személy tulajdonában volt.

[71] Az összehasonlítás kedvéért egy nemzetőr napi bére 5-10 korona között változott.

[72] A kocsmák, lakások, üzletek elpusztult berendezéseinek és árukészleteinek értéke.

[73] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 37–44. Olchváry Pál dadai felső járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 16.

[74] Uo. 62–64. A balkányi főjegyző jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 11.

[75] MNL SzSzBVL IV. 411. b. 614. doboz. 38493/1918. Tiszadobi község jegyzőjének jelentése a járási főszolgabírónak a községben végbement zavargásokról. 1918. november 11.

[76] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. 62–64. A balkányi főjegyző jelentése az 1918-as és 1919-es eseményekről. 1920. augusztus 11.; MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 65. A nyírbátori járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 25.

[77] MNL SzSzBVL IV. 411. b. 614. doboz. 38493/1918. Tiszadobi község jegyzőjének jelentése a járási főszolgabírónak a községben végbement zavargásokról. 1918. november 11.

[78] MNL OL K 803. 606. f. 3. 47. ő. e. I. kötet. 68. A demecseri húsleadóhely távirata a szerencsi katonai vágómarha-telephez a legénység lázadásáról. 1918. november 7.

[79] Uo. II. kötet. 120. A nagykállói járási főszolgabíró távirata a nyírábrányi elöljáróhoz gabonalopásokról. 1918. november 14.

[80] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 52–57. A nyírbátori járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 30.

járásban napirenden volt a tűzifalopás november elején.[81] Balkányban a „*italtól túlfűtött idegek megkezdték romboló munkájukat*”, összezúzták magánházak bútorait, majd ezt követően a sértetlen ruhaneműekkel és konyhafelszerelésekkel sürgősen távoztak. Miután a magánlakásokkal végeztek, betörtek a balkányi Gencsy-kastélyba. Az itt végzett pusztítás eredményét a balkányi főjegyző így örökítette meg visszaemlékezésében: „*Itt a Gencsy család, amit hosszú éveken keresztül értékekben, műbeccsel bíró ritkaságokban összegyűjtött őseitől örökölt, azt a legkegyetlenebb vandalizmussal megsemmisítették. Családjukra vonatkozó okiratokat, képeket, nagyértékű szőnyegeket, bútorhuzatokat összevagdosták, bútorokat összetörték, abból körülbelül 40000 korona készpénzt elraboltak, díványokat, foteleket összehasogatták, tapétákat a falról lehasogatták, zongorát fejszével összevagdosták, porcelán és üvegkészleteket összetörték, nagyértékű fegyverek csövét összevésték.*”[82]

Jelenlegi tudásunk szerint a rendelkezésre álló levéltári források alapján Szabolcs vármegyében, az 1918. november–december között lezajlott drasztikus eseményeknek tizenhat halálos áldozata és tíz sérültje volt. A halálos áldozatok nagyobb része a fosztogatást végzők közül került ki, és szinte mindannyian a kiérkező karhatalommal vívott tűzharcban vesztették életüket. Ezzel szemben a sérültek felét tették ki a fosztogatók, a másik felét pedig a védtelen áldozatok.

A Szabolcs vármegyében 1918. november és december folyamán elhunyt, illetve megsérült személyek névsora[83]

Az elhunyt személy neve	A halál oka, körülményei
Gödény István, balkányi lakos	Fosztogatók lőtték agyon, miközben saját lakóházát védte.
Truziner János (máshol Trizner István), rakamazi lakos, fosztogató	Rakamaz községben halt meg a kiérkező csendőrrel folytatott dulakodásban, hasszúrást szenvedett. A sérülésbe azonnal belehalt.
Klein Lipótné (született Goldstein Fáni), bökönyi kocsmáros	Részeg frontkatonák agyonverték saját kocsmájában.
ismeretlen nevű csendőr	Újfehértó községben halt meg a fosztogatókkal vívott tűzharcban.
ismeretlen nevű orosz hadifogoly	Demecser községben halt meg a csendőrökkel vívott tűzharcban.

[81] Uo. 58–59a. A nyírbogdányi járási főszolgabíró jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. A pontos keltezés a forrás töredezettsége miatt ismeretlen.

[82] Uo. 62–64. A balkányi főjegyző jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 11.

[83] MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 62–64. A balkányi főjegyző jelentése Szabolcs vármegye alispánjának az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 11.; Uo. 66–67a. Bököny község bírójának jelentése az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. augusztus 27.; MNL OL K 803, 606. f. 3. 47. ő. e. I. kötet. 43. A nyíregyházi csendőrszárny parancsnokság jelentése tűzharcról a debreceni csendőrkerületi parancsnokságról. 1918. november 4.; Uo. 35. A büdszentmihályi csendőrőrs távirata a nyíregyházi csendőrszakasz parancsnoksághoz a közbiztonsági helyzetről. 1920. augusztus 4.; Uo. I. kötet. 59. A felsődadai járás távirata a debreceni csendőrkerületi parancsnoksághoz tűzharcokról. 1918. november 6.; Uo. III. kötet. 209. A magyar királyi államügyészség távirata a kisvárdai járásbíróságnak Futó Lajos boncolásáról. 1918. november 24.; Uo. 279. A cigándi csendőrőrs távirata a sátoraljaújhelyi csendőrszárny-parancsnoksághoz karhatalom kirendeléséről. 1918. december 13.; MNL OL K 46. 605. f. II. 30. ő. e. 35–35a. A nyíregyházi csendőrszakasz jelentése a nyíregyházi csendőrszárny-parancsnoksághoz az 1918-as és 1919-es forradalmi eseményekről. 1920. július 31.

Kertész József, tuzséri lakos, fosztogató katona	Nagybirtokosok lakásait fosztogatta, amikor a kiérkező karhatalommal tűzharcba keveredett és meghalt.
Az elhunyt személy neve	**A halál oka, körülményei**
Márton Samu, tuzséri lakos, fosztogató katona	A nagybirtokosok lakásait fosztogatta éppen, amikor a kiérkező karhatalommal tűzharcba keveredett és megsérült. A sérülésébe másnap, 1918. november 5-én délben halt bele.
Csendi István, leveleki lakos, fosztogató katona	Levelek községben halt meg a kiérkező karhatalommal vívott tűzharcban.
Dudás József, leveleki lakos, fosztogató katona	Levelek községben halt meg a kiérkező karhatalommal vívott tűzharcban.
négy ismeretlen nevű, fosztogató katona	Nyíradonyban haltak meg a kiérkező karhatalommal vívott tűzharcban.
Futó Lajos, petneházi lakos	Puskalövéstől halt meg. Halálának pontos részleteit nem ismerjük.
két ismeretlen nevű bökönyi lakos, fosztogatók	A bökönyi fosztogatás közben felgyújtottak több üzletet. E gyújtogatások során égett bent az egyik üzletben két részeg fosztogató.
A sérült személy neve	**A sérülés oka, körülményei**
Kiss Gábor, büdszentmihályi lakos, fosztogató	Életveszélyes sérülést szenvedett, amikor Gombos Lajos polgárőrrel tűzharcba keveredett fosztogatás közben. Sérüléséből felépült.
négy ismeretlen nevű demecseri, fosztogató lakos	Könnyebb sérülést szenvedtek, a csendőrjárőrrel folytatott tűzharcban.
ismeretlen balsai kislány	Balsán a karhatalom és a fosztogató katonák között lezajlott tűzharcban egy golyó célt tévesztett, súlyos arcsérülést okozva egy helyi lánynak.
négy fős cigándi család	Fosztogató katonák szuronnyal súlyosan megsebesítették a család minden tagját.

Összegzés

Ebben a tanulmányban áttekintést adtunk arról, hogy Szabolcs vármegyében mi volt az oka, kik voltak az elkövetői és áldozatai az 1918 őszén történt erőszakhullámnak. Az okok nem egyediek, nagy általánosságban egybeestek az országos tapasztalatokkal, vagyis a rossz társadalmi és gazdasági helyzet, illetve a háborús megpróbáltatások szülte lakossági düh. Az 1918-as háborús vereség és a hazatérő fegyveres katonák, már csak a felszínre hozták a társadalomban szunnyadó szétfeszítő erőket.

Az erőszak ebben a vármegyében is elsősorban a közigazgatást vette célba, a jegyzői kart. E feszült közhangulat kedvezhetett az antiszemitizmus megerősödésének, hisz zsidó kereskedők,

illetve üzleteik váltak a fosztogatás áldozataivá. A többségében spontán szerveződött erőszakhullámnak nem volt központi ideológiája Szabolcs vármegyében sem.

Az erőszak Szabolcs vármegyében is áldozatokat követelt. A tizenhat halálos áldozat között egyaránt megtalálható volt az agresszió elfojtására kivezényelt karhatalom tagja, a fosztogatók, illetve védtelen civilek is.

Kosztyó Gyula

MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára
H-4400 Nyíregyháza, Széchenyi u. 4.
e-mail: kgyuszi21@gmail.com

"There was nothing else but to satisfy the desire of the uncontrollable mob to rob and destroy"

Causes and Victims of Everyday Violence in Szabolcs County (1918)

The subject of my study is the violent events that took place in the autumn of 1918 in Szabolcs County. My article does not attempt to present a complete historical picture of violence, as this would stretch the scope of the work. Instead, I focus on the causes of the exploding wave of violence, and take into account the victims of atrocities.

During the presentation of the reasons, I mention in detail the examples of poor public services, lax military discipline and pauperization during the war. I also briefly touch on the activities of the social democratic agitators, who are considered to be the triggers of public aggression by the administration in many cases.

In my paper, I also tried to present the perpetrators of popular anger, as well as their social status. I also put a lot of emphasis on the nuances of the motivation behind aggressive behaviour. Last but not least – on the basis of the available sources – I also wanted to outline who and which social group the public anger was directed against. While I am giving a detailed picture of the victims of the popular anger, I am also announcing the names of the known dead and injured victims so far in a table and an itemized list.

Gyula Kosztyó

Hungarian National Archives Szabolcs-Szatmár-Bereg County Archives
H-4400 Nyíregyháza, Széchenyi u. 4.
e-mail: kgyuszi21@gmail.com